

บทที่ 3

รูปแบบของความสัมพันธ์ด้านการค้าและศาสนา

ระหว่างชุมชนอินเดียโบราณกับชุมชนโบราณทวารวดี

การศึกษาลูกปัดเม็ดเล็กๆจำนวนมากมาย ที่ปรากฏและมีการขุดพบในแหล่งโบราณคดีในเขตวัฒนธรรมทวารวดีในประเทศไทย เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยนำทางสู่การสืบค้นถึงประวัติวัฒนธรรม (culture history) ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ทั้งในด้านการค้าและศาสนาระหว่างชุมชนอินเดียโบราณกับชุมชนโบราณทวารวดี โดยในบทนี้จะกล่าวถึงการขยายตัวของวัฒนธรรมอินเดียสู่สุวรรณภูมิในลักษณะของการตีวัฒนธรรม (Indianization) อาศัยหลักฐานลูกปัดลมนินค้ำในการประกอบสร้างภาพของรูปแบบของความสัมพันธ์ด้านการค้าและศาสนาระหว่างชุมชนอินเดียโบราณสู่ชุมชนโบราณทวารวดี

3.1 การขยายตัวของวัฒนธรรมอินเดียสู่สุวรรณภูมิ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 – 6

จากความหมายของคำว่า “ทวารวดี” ที่มาจากรากศัพท์ว่า “ทวารกะ” (Dvaraka) แปลว่า เป็นปากประตูหรือประตูการค้า มีนัยหมายถึงนครที่มีนครล้อม หรือติดต่อถึงทะเลทำให้ค้าขายได้สะดวกคือเป็นชุมชนทางการค้าหรือ Gateway ในภูมิภาคนี้ (ธิดา สาระยา, 2545: 10) แม้จะยังไม่มีการระบุแน่ชัดถึงชื่อเรียกที่แท้จริงหรือการยืนยันถึงการออกเสียงที่แท้จริง แต่ตามรูปศัพท์และความหมายดังกล่าวกลับสอดคล้องกับสภาพของวัฒนธรรมทวารวดี ในฐานะของชุมชนทางการค้าที่มีการแลกเปลี่ยนกับต่างเมืองที่อยู่ห่างไกลโพ้นทะเล ดังที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีคือ ลูกปัดลมนินค้ำ อาทิ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดแก้วหลายสี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การจะทำความเข้าใจถึงบริบทของการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างการค้าจำเป็นต้องทำความเข้าใจในระดับภูมิภาคศึกษา จึงจะแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวทางสังคมวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน

การมองผ่านระดับภูมิภาคศึกษา หมายถึง การมองถึงความเชื่อมโยงของดินแดนและผู้คนผ่านการติดต่อและแลกเปลี่ยนในรูปแบบทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยในที่นี้จะ

นำไปสู่การขยายพื้นที่ของเส้นทางและสืบย้อนเวลาถึงการเริ่มการติดต่อระหว่างอินเดียโบราณกับสุวรรณภูมิหรือดินแดนที่อยู่ระหว่างอินเดียกับจักรวรรดิจีน สุวรรณภูมิ¹ เป็นดินแดนที่มีผู้คนอาศัยอยู่มานานกว่า 2500 ปี คำว่า “สุวรรณภูมิ” เมื่อแปลตามรูปศัพท์แล้ว หมายถึง “แผ่นดินทอง” หรือ “ดินแดนทอง” อันหมายถึง บริเวณผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์² หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งดินแดนนี้ขึ้นชื่อในหมู่นักเดินเรือ นักแสวงโชค ตั้งแต่อินเดียโบราณไปจนถึงอาณาจักรโรมัน อาณาจักรอียิปต์ และฝั่งตะวันออกไปถึงอาณาจักรจีน ว่าถ้าใครที่มาในดินแดนแถบนี้เมื่อกลับไปก็พบแต่ความร่ำรวย เสมือนมีทองคำในดินแดนที่ต่อมาเรารู้จักกันในนามว่า “สุวรรณภูมิ” (พจนก กาญจนจันทร์, มปป.)

จากที่ได้ทราบแล้วจากบทที่ 2 ว่ามีลูกปัดจากต่างถิ่นมาปรากฏเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่จะทำให้ช่วยไขข้อสงสัยว่าลูกปัดลมดินคำ ถูกพัฒนามายังดินแดนสุวรรณภูมิครั้งแรกตั้งแต่เมื่อไหร่ และถูกนำเข้ามาด้วยเหตุจูงใจอันใด ซึ่งการสืบย้อนถึงพัฒนาการของความสัมพันธ์เชิงภูมิภาคศึกษาจะเผยให้เห็นว่าพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของประชากรชาวอินเดียในยุคโบราณ จากการอ้างอิงหลักฐานทางโบราณคดีที่พบว่าเป็นร่องรอยการติดต่อค้าขายระหว่างประชากรอินเดียกับประชากรในดินแดนห่างไกลทั้งด้านตะวันตกและด้านตะวันออก แม้จะมีหลักฐานน้อยมาก แต่ก็พอมีหลักฐานที่พอแสดงร่องรอยดังกล่าว นั่นคือพวกลูกปัดที่ทำด้วยหินอาเกต หินคาร์เนเลียน และลูกปัดแก้ว (C.Margabhandhu, 1985: 195-209)

จากหลักฐานโบราณคดีดังกล่าว ได้มีการสืบค้นไปถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชากรอินเดียในยุคโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-5 (350-50 ปีก่อน ค.ศ.) ว่าช่วงนี้ในอินเดียโบราณเพิ่ง

¹ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัย ใช้คำว่า “สุวรรณภูมิ” หมายถึงดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ส่วน คำว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” เป็นคำใหม่ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” หรือ “เอเชียอาคเนย์” เป็นคำใหม่ แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Southeast Asia” เริ่มใช้กันทั่วไปในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยหมายถึงดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่อันประกอบขึ้นเป็นแหลมอินโดจีน และดินแดนที่เป็นกลุ่มเกาะขนาดใหญ่ทั้งอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ (ดิ.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1, 2549 : 3)

² ส่วนคำว่า “อุษาคเนย์” สุจิตต์ วงษ์เทศ อธิบายว่า “อุษาคเนย์ เป็นชื่อที่คุณไมเคิล ไรท์ ผูกขึ้นจากภาษาบาลี-สันสกฤต ตั้งใจจะหมายถึง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อใช้แทนคำว่าเอเชียอาคเนย์ ซึ่งหวั้งกุกุ ทำยฆงกร เพราะเอเชียเป็นคำฝรั่ง ได้จากคำบาลี-สันสกฤต อุษา (เช้าตรู่, ตะวันออก) กับ อาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) เป็นการผูกคำใช้เองในข้อเขียนของเขาเองที่ลงพิมพ์เฉพาะนิตยสารรายเดือนศิลปวัฒนธรรม ช่วงเริ่มต้นราว 30 กว่าปีมาแล้วเท่านั้น” ต่อมาจึงได้รับความนิยมนำมาใช้เรียกแทนชื่อ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมาแพร่หลายทั้งวงการวิชาการและสื่อสิ่งพิมพ์จนถึงปัจจุบัน

เริ่มต้นอารยธรรมเมือง กล่าวคือ นักโบราณคดีเรียกยุคนี้ว่า “ยุคเหล็กตอนปลาย” ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์โมริยะ-ศุงคะ เริ่มมีการจัดระเบียบสังคมแบบสังคมเมือง ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์โมริยะและสืบต่อโดยกษัตริย์ราชวงศ์ศุงคะ มีการสร้างกำแพงเมืองเพื่อป้องกันเมืองจากข้าศึก มีการจัดระบบสาธารณสุขที่มีสุขอนามัย มีการจัดระบบการค้าโดยนำเหรียญกษาปณ์มาใช้ เป็นสื่อกลางการค้าขาย มีการติดต่อค้าขายกับกลุ่มประเทศที่อยู่ห่างไกลทั้งด้านตะวันตกและตะวันออก มีตัวอักษรใช้ (อักษรพราหมีและขโรลลี)

ด้วยเหตุที่กษัตริย์ราชวงศ์โมริยะได้กระตุ้นให้พ่อค้าชาวอินเดียเดินทางออกไปค้าขายยังต่างแดนเพื่อนำรายได้มาบำรุงประเทศ จึงทำให้มีการเดินทางของกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียไปยังดินแดนห่างไกลทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ต่อมาได้ปรากฏร่องรอยเด่นชัดขึ้นในช่วงหลังยุคเหล็ก หรือเรียกตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ว่า สมัยกุษาณ-คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 6-9) หรือสมัยอินโด-โรมัน เป็นช่วงที่อินเดียมีการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรโรมัน ดังได้พบร่องรอยโบราณวัตถุแบบโรมันบริเวณเมืองท่าโบราณ และเมืองโบราณฝั่งตะวันตก เช่น เมืองเนวาชะ เมืองจันทราวาลลี เมืองพรหมบุรี เมืองโกณฑปุระ และฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เมืองอริกเมฑู และเมืองกาเวรีปู้ญญันัม นอกจากนี้ยังพบว่าการตั้งถิ่นฐานของชาวโรมันในอินเดียในบริเวณเมืองท่าสำคัญด้วย

ภาพที่ 3.1 แผนที่เส้นทางการค้าดัดแปลงจากสารคดีค้นร่องส่องไทย
ที่มา: กรมศิลปากร

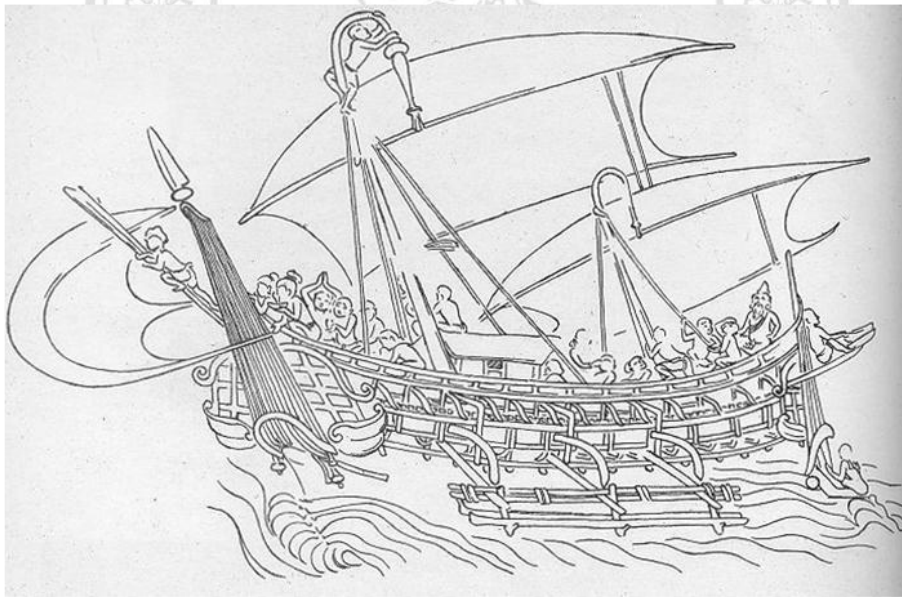
จากเมืองท่าโบราณของอินเดียดังกล่าวนี้ที่ชาวอินเดียเดินทางมาติดต่อค้าขายกับกลุ่มประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่า สินค้าที่นำมาขายจึงมีทั้งสินค้าของอินเดียเองและสินค้าของโรมัน รวมทั้งสินค้าที่เลียนแบบสินค้าโรมันด้วย จึงพบโบราณวัตถุแบบอินเดีย แบบโรมันและแบบอินโด-โรมันตามเมืองท่าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และสินค้าที่สำคัญที่ปรากฏร่องรอยของการมาของพ่อค้าอินเดียที่สำคัญก็คือ ลูกปัดกลมสินค้าจากอินเดีย ที่พบจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีในเขตวัฒนธรรมทวารวดีในเขตภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย อันเป็นพื้นที่ติดต่อกับชายทะเลซึ่งเป็นเส้นทางผ่านทางการค้าสมัยโบราณ และเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและแพร่หลายมาจนถึงสมัยทวารวดีอีกด้วย

สำหรับ “เรือ” ที่ใช้ในการเดินทางมายังสุวรรณภูมิ จากภาพที่ 3.2 และภาพที่ 3.3 ซึ่งใช้ในการเดินเรือเลียบชายฝั่งในเขตพื้นที่อ่าวเบงกอล จากปากแม่น้ำคงคา จากเกาะลังกา อินเดียใต้ หรือเมืองท่าตะวันตกของอินเดีย ไปจนถึงเมืองมะริด ทวาย หรือ เมืองท่าฝั่งตะวันตกตอนใต้ของคาบสมุทรมาลายา มีบันทึกว่ามีรูปแบบอยู่มากมายในเอกสารตะวันตก คือ เรือประเภทที่เรียกว่า “โคลันดิโอโฟนตา” (Kolandiophonta) ซึ่งเป็นเรือเดินสมุทรสองเสา บางครั้งติดหุกรรเชียงหรือสายระโยงเป็นระยางไว้ บันทึกโรมันอ้างว่าเป็นเรือที่พบแล่นระหว่างฝั่งโคโรมันเดล อ่าวเบงกอล ไปถึงพม่า รูปจำลองของเรือจะมีลักษณะเดียวกันนี้พบอยู่ในภาพสลักทางพุทธศาสนาแบบพุทธมหายานที่มหาสถูปบุโรพุทโธ ในภาคกลางของเกาะชวา ที่สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ.1350 (Dato' Dr Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, 2006)

ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกที่เมืองเหล่านั้นจะจำเอาวัฒนธรรมที่แตกต่างจากตนมาผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม จนทำให้วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาใหม่มีความคล้ายกับอินเดีย แต่ก็มีได้เหมือนสาเหตุอันเนื่องมาจากเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมตามทฤษฎีการผสมผสาน (Syncretism) โดย Garcia Canclini มองว่า การผสมผสานทางวัฒนธรรมเป็น วิถีทางที่รูปแบบทางวัฒนธรรมเฉพาะอันหนึ่งแยกตัวออกจากปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่แล้วหลอมรวมใหม่เพื่อให้ เกิดรูปแบบและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมใหม่ ดังเช่นที่เกิดขึ้นในสุวรรณภูมิ ก่อนที่ชุมชนต่างๆในสุวรรณภูมิจะค่อยๆ รวมตัวกันและจัดตั้งเป็นนครรัฐตามแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียนั่นเอง

ภาพที่ 3.2 จาก Dato' Dr Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman. (2006).
The Encyclopedia of Malaysia : Vol. 4 Early History. Malaysia: Archipelago Press.

ภาพที่ 3.3 ลายเส้น “เรือ” ที่สลักอยู่ที่มหาสถูปบุโรพุทโธ
ภาพจาก C. Sivaramamurti.(1961). Le stupa du Barabudur.
Paris: Presses Universitaires de France.

เมื่อทราบถึงขนาดขอบเขตของดินแดนสุวรรณภูมิและความสำคัญเส้นทางการค้าทางน้ำที่ได้เข้ามาทดแทนเส้นทางบกคือเส้นทางสายไหมแล้ว ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-6 หรือยุคเริ่มต้นของอาณาจักรพูนัน ระดับน้ำทะเลเมื่อเทียบกับปัจจุบันแล้วน้ำทะเลเพิ่มสูงขึ้นประมาณ 2-4 เมตร ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่เรือเดินทะเลจากต่างแดนทั้งจากอินเดีย ตะวันออกกลาง จีน เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับผู้คนในภาคใต้ของไทย และทำให้เกิดการพัฒนาเป็นชุมชนเมืองท่าขึ้นทั้งสองฝั่งทะเล แต่จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันพบว่าเมืองท่าเหล่านี้ตั้งอยู่เข้ามาในแผ่นดินมากๆ คือดูเหมือนว่าจะห่างฝั่งทะเลมาก แต่ถ้าจะพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าในสมัยนั้นเมืองท่าเหล่านั้นมิได้อยู่ห่างไกลจากฝั่งทะเลดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบันเลย ด้วยเหตุที่ว่าในช่วงสมัยนั้นระดับน้ำทะเลขึ้นสูง ดังนั้นชายฝั่งทะเลจึงเข้ามามากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อถึงช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 12-13 คืออาณาจักรทวารวดีและศรีวิชัย ระดับน้ำทะเลค่อยๆ ลดต่ำลงจนมีระดับน้ำทะเลในปัจจุบันใกล้เคียงหรือเท่าๆ กับน้ำทะเลในปัจจุบัน ทำให้สันทรายที่เป็นที่ดอนโดดเด่นขึ้นในทางฝั่งตะวันออก ทำให้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานเป็นแนวยาวไปตามสันทรายและใช้พื้นที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ใกล้สันทรายเป็นที่ทำการเพราะปลูก ทำนา เกิดการขยายตัวของชุมชนเกษตรกรรมอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันก็เกิดเมืองท่าค้าขายที่มีศูนย์กลางการบริหารอยู่บนทำเลที่เป็นสันทรายด้วย เมืองท่าของภาคใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เจริญสูงสุด เช่น ปรากฏแหล่งเมืองท่าที่ปัจจุบันคือแหล่งแหลมโพธิ์ อ.ไชยา ทางฝั่งตะวันออกและแหล่งเหมืองทอง เกาะคอเขา ทางฝั่งตะวันตก (วินัย ผู้นำผล, 2552)

สภาพที่ปรากฏจะเห็นแหล่งเมืองท่าทั้งสองแห่งนี้ดูจะใกล้ชายฝั่งมากเกินไป และมีที่กำบังลมน้อยในฤดูมรสุมก็จะมักมีลมพายุแรงๆ ทำความเสียหายให้กับทั้ง 2 แหล่ง ไม่น่าจะเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีได้ แต่ข้อมูลเรื่องระดับน้ำทะเลได้นำไปสู่คำตอบที่ว่า ในช่วงศตวรรษดังกล่าวระดับน้ำทะเลลดลงต่ำกว่าปัจจุบัน 1 เมตร ทำให้ส่วนที่เป็นแผ่นดินหรือชายฝั่งทะเลเหยียดยาวออกไปมากกว่าในปัจจุบัน ดังนั้นเมืองท่าที่ดูสภาพว่าไม่เหมาะสมในปัจจุบันกลับกลายเป็นแหล่งที่เหมาะสมยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 การร้างไปของเมืองท่าแห่งนี้ในช่วงสมัยหลังๆ นอกจากสาเหตุอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง การปกครอง การย้ายฐานอำนาจของรัฐศรีวิชัยแล้ว ยังเกิดมาจากสภาพแวดล้อมของเมืองท่าที่เปลี่ยนไป คือระดับน้ำทะเลเริ่มสูงขึ้นมาทำให้เมืองท่าอยู่ชิดชายฝั่งมากเกินไปและประสบภัยจากมรสุมในที่สุด จนทำให้ต้องเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น และทำให้เมืองท่าเหล่านี้เล็กร้างไป (อมรา ศรีสุชาติ, 2546)

3.2 พัฒนาการวัฒนธรรมอินเดียในยุคโบราณในดินแดนสุวรรณภูมิ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 9

ยุคนี้สืบต่อจากยุคเหล็กตอนปลายตามการเรียกทาง โบราณคดี หรือเรียกตามยุคสมัยทาง ประวัติศาสตร์เรียกว่า สมัยกษัตริย์-คุปตะ หรือสมัยอินโด-โรมัน ยุคนี้เริ่มต้นพุทธศตวรรษที่ 6-9 เป็น ช่วงที่มีชนต่างชาติ หลายกลุ่มเข้ามารุกรานอินเดีย โดยเข้ามาทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย คือ พวกกรีกจากแบคเตรีย พวกซีเชียน พวกปาเทียน และพวกยูห์ซีห์ ชนต่างชาติเหล่านี้มีส่วนช่วย เสริมสร้างอารยธรรมอินเดียด้วย

สำหรับภาคเหนือของอินเดียมีกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ (พุทธศตวรรษที่ 5-8) ปกครองโดย ขยายอาณาเขตไปครอบคลุมภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ตั้งแต่เมืองกปีสะเป็นเมืองหลวงทาง ภาคเหนือ และตั้งแต่เมืองมธุรา ริมแม่น้ำยมุนา เป็นเมืองหลวงทางตอนใต้ของอาณาจักรของพระองค์ พื้นที่ด้านตะวันตกอยู่ใต้การปกครองของพวกศกะ ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ส่วนพื้นที่บริเวณ ภาคใต้ คือแคว้นอานธระ (เดคข่าน) อยู่ใต้การปกครองของราชวงศ์สาตวาหนะ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่ เมืองประคิชฐาน มีเมืองอมราวดี เป็นเมืองศูนย์กลางพุทธศาสนา และสืบต่อโดยกษัตริย์ราชวงศ์อิช วากู (พุทธศตวรรษที่ 8-9) ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองนาการชุน โกณฑะ ทั้งสองราชวงศ์นี้อุปถัมภ์พุทธ ศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งได้รับอิทธิพลนิกายมหายานในช่วงหลัง (ผาสุข อินทรารุช, 2542: 48-65)

ประชากรชาวอินเดียทั้งในภาคเหนือและในภาคใต้ในช่วงนี้มีพัฒนาการทางสังคมและ วัฒนธรรมสูงขึ้น จัดเป็นยุคประวัติศาสตร์ของอินเดียอย่างเด่นชัดเพราะมีหลักฐานด้านต่างๆ มากมายทั้งทางด้านเหรียญกษาปณ์ ด้านจารึก ด้านศิลปกรรม มีหลักฐานการติดต่อกับกลุ่มประเทศ ในโลกตะวันตกหลายประเทศ โดยเฉพาะกับกรีก เปอร์เซีย มีการเพิ่มปริมาณการค้าทางทะเลกับ ประเทศที่ห่างไกล มีการติดต่อค้าขายกับอาณาจักร โรมันอย่างเป็นทางการแล้ว ชาว โรมันยังได้มาตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่างๆ บริเวณชายฝั่งทะเลของอินเดียภาคใต้ ทั้งฝั่งตะวันตก เช่น เมืองเนวาชะ จันทราวาลี พรหมบุรี โกณฑปุระ และฝั่งตะวันออก เช่น เมืองอริกเมฑู เมืองกาเวริปฏักุ นัม

จากการอพยพมาของชาวโรมันเหล่านี้ ได้นำของใช้แบบที่เคยใช้ในอาณาจักร โรมันมาใช้ใน อินเดีย เช่น ไหแบบกรีก-โรมัน สำหรับบรรจุเหล้าไวน์และน้ำมันมะกอก ภาชนะดินเผา เนื้อละเอียดที่มีผิวสีแดงมันวาว ภาชนะดินเผาสีน้ำตาลแดงด้วยการกดเป็นลวดลายด้วยซี่ฟันเฟือง และตะเกียงดินเผา แบบโรมัน ภาชนะเหล่านี้เป็นที่นิยมของชาวอินเดียมาก ช่วงบั้นหม้อพื้นเมืองจึงผลิตภาชนะเลียนแบบ ภาชนะ โรมันเพื่อสนองความต้องการของชาว โรมันที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอินเดียในช่วงนี้ (พุทธ ศตวรรษที่ 6-7)

นอกจากนี้ ยังพบเหรียญโรมันได้เข้ามาแพร่กระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งตะวันออกและตะวันตกของอินเดียได้ ทั้งเหรียญโรมันและเหรียญเลียนแบบ เหรียญโรมันถูกนำมาใช้ในตลาดอินเดียได้อยู่เป็นเวลานาน ในช่วงนี้พ่อค้าชาวอินเดียได้ตั้งนิคมการค้าตามเมืองท่าต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือเรียกตามวรรณกรรมโบราณของอินเดียเรียกว่า ดินแดนสุวรรณภูมิหรือสุวรรณทวีป ดังนั้นสินค้าจากเมืองท่าต่างๆ ของอินเดียที่มีการตั้งนิคมการค้าของชาวโรมัน จึงมีทั้งสินค้าของอินเดียและของโรมัน รวมทั้งสินค้าที่เลียนแบบโรมันหลังไหลเข้ามายังเมื่อท่าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และนอกจากพ่อค้าชาวอินเดีย พ่อค้าชาวซีเลี่ยนแล้ว อาจมีพ่อค้าชาวโรมันเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

3.3 ลูกปัดลมสินค้าจากอินเดียโบราณในดินแดนสุวรรณภูมิ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 9

สำหรับสินค้าที่ถูกนำเข้ามาค้าขายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสามประเภท ได้แก่ สินค้าของอินเดีย สินค้าของโรมัน และสินค้าเลียนแบบสินค้าโรมัน สินค้าส่วนใหญ่ที่ยังคงสภาพให้เห็นปัจจุบัน คือ หวีงาช้าง ลูกเต๋างาช้าง ตะเกียงโรมันสำริด หัวแหวนสลักจากหินมีค่า (intaglios) ภาชนะดินเผาแบบอาร์รีไทน์ (Arretine ware) และภาชนะดินเผาแบบรูแลตต์ (rouletted ware) นอกจากนี้ยังได้พบเหรียญกษาปณ์ทั้งของโรมันและของอินเดียตามเมืองโบราณในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีเมืองไบลาน (พม่า) แหล่งโบราณคดีออกแก้ว (เวียดนาม) แหล่งโบราณคดีในประเทศมาเลเซีย พบหลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีเปงกอลัน บูจิง และเค็มบา บูจิง ในรัฐเคดาห์ (Kedah) แหล่งโบราณคดีกัมปง สุไหงลิ้ง และกัวลาเซลินชิงในรัฐเปรัก แหล่งโบราณคดีบูกิต เตงกู เลมบูในเมือง เปอร์ลิส ในประเทศอินโดนีเซีย พบที่เมืองโบราณตารูมาบนเกาะชวาภาคตะวันตกเฉียงเหนือ และแหล่งโบราณคดีจูลาห์ และเซ็มบิรัน บนเกาะบาหลีตอนเหนือ ส่วนในดินแดนประเทศไทยพบตามแหล่งโบราณคดีสำคัญ ได้แก่ พงดึก กาญจนบุรี อุทอง สุพรรณบุรี นิเมะกอก ชับจำปา ลพบุรี จันเสน นครสวรรค์ และเมืองศรีมโหสถ ปราจีนบุรี ส่วนแหล่งโบราณคดีภาคใต้ที่สำคัญคือแหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ (ผาสุข อินทราวุธ, 2542)

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีสำคัญในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมีร่องรอยการติดต่อกับอินเดีย โดยเฉพาะการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับอินเดียที่สำคัญคือ การพบลูกปัดเป็นหลักฐานสำคัญถึงการกล่าวอ้างถึงรูปแบบการค้าที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในดินแดนสุวรรณภูมิ แหล่งโบราณคดีที่มีรายงานแล้ว ได้แก่

แหล่งโบราณคดีในพม่า พบที่แหล่งโบราณคดีตวงถาแมน บริเวณตอนกลางของประเทศพม่า พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินฟั้งสี

แหล่งโบราณคดีในลาว พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านอ่าง บ้านโชค บ้านเสือ พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต

แหล่งโบราณคดีในกัมพูชา พบที่แหล่งโบราณคดีสำโรงเสน ภาคตะวันออกของกัมพูชา พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน หินอาเกต และลูกปัดแก้ว

แหล่งโบราณคดีในเวียดนาม พบที่แหล่งโบราณคดีไคลาญ ในมณฑลไคลาญ มณฑลทกวงนัม ตานัง พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดหินฟั้งสี และลูกปัดแก้วสีต่างๆ

แหล่งโบราณคดีในมาเลเซีย พบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำน้ำอาร์ท ในรัฐซาราวัก ด้านตะวันตก พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต

แหล่งโบราณคดีในอินโดนีเซีย พบที่แหล่งโบราณคดีเกาะสุมาตรา ชวา บาหลี และเกาะบอร์เนียว พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ลูกปัดแก้วมีตา

แหล่งโบราณคดีในฟิลิปปินส์ พบที่แหล่งโบราณคดีกลุ่มถ้ำตาบอน บนเกาะปาลาวัน ด้านตะวันตก พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต และลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกตประเภทฟั้งสี

แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย ได้แก่ (ผาสุข อินทราวุช, 2548)

- 1) แหล่งโบราณคดีริมแควน้อย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี พบโบราณวัตถุสำคัญ คือ ลูกปัดแก้ว ลูกปัดแก้วมีตา ทัพพีสำริด ภาชนะสำริด
- 2) แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า ตำบลจรเข้มะเือก อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ลูกปัดแก้ว ลูกปัดแก้วมีตา
- 3) แหล่งโบราณถ้ำองบะ ต.ด่านแม่แฉลบ ฟังตะวันตกของแม่น้ำแควใหญ่ กิ่งอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดแก้ว ภาชนะสำริด แบบที่พบที่บ้านดอนตาเพชร ลูกปัดหินคาร์เนเลียน อาเกต โอนิกซ์

- 4) แหล่งโบราณคดีบ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินฝังสี ลูกปัดหินคาร์เนเลียนรูปสิ่งโต ภาชนะสำริด ทับที่สำริดมีด้ามรูปนกยูง
- 5) แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาขวาก ตำบลหนองกาง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- 6) แหล่งโบราณคดีโคกพลับ ตำบลโพธิ์หัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ภาชนะสำริดแบบที่พบที่บ้านคอนตาเพชร
- 7) แหล่งโบราณคดีศูนย์การทหารปืนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ลูกปัดแก้วมีตา ผ้าป่านักษัตรของอินเดีย ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- 8) แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา พบ โบราณคดีสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- 9) แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท และบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- 10) แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง บ้านนาดี บ้านโนนเมือง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี พบ โบราณวัตถุสำคัญคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต และลูกปัดหินฝังสี

การติดต่อระหว่างอินเดียบอกกับดินแดนสุวรรณภูมิสันนิษฐานว่าเริ่มตั้งแต่ตอนต้นพุทธกาล ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3-4 เหตุผลคือเรื่องการค้า การเผยแพร่ศาสนา และยังพบหลักฐานการเข้ามาตั้งชุมชนโบราณคลองท่อม ชุมชนโบราณท่าชนะ ชุมชนโบราณแหลมโพธิ์ ชุมชนโบราณไชยา และชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5-6 นอกจากจัดตั้งสถานีการค้าแล้วชาวอินเดียได้ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมผลิตลูกปัดและเครื่องประดับอื่นๆขึ้น โดยใช้แรงงานท้องถิ่น (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2546 : 51-82)

ภาพที่ 3.4 ลูกปัดรูปตัว I พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี
(ภาพถ่ายโดย นางสาวนิษฐ์ดี เจด็จธา)

ผาสุข อินทรารุช ได้จำแนกรูปทรงลูกปัดอินเดียที่พบมากในดินแดนสุวรรณภูมิ ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (ผาสุข อินทรารุช, 2542:139)

- 1) ลูกปัดหิน ลูกปัดหินก็เช่นเดียวกับลูกปัดแก้ว คือลูกปัดหินรุ่นแรกๆ คงเป็นของนำเข้ามาจากแหล่งผลิตในประเทศอินเดีย ส่วนรุ่นหลังน่าจะมาจากแหล่งผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง เนื่องจากได้พบแหล่งผลิตวัตถุหินหลายแห่ง
- 2) ลูกปัดแก้ว ลูกปัดแก้วรุ่นแรกๆ คงเป็นของนำเข้ามาจากแหล่งผลิตในประเทศอินเดีย ในสมัยอินโด-โรมัน ส่วนลูกปัดแก้วรุ่นหลังคงจะมาจากแหล่งผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง เป็นต้นว่า แหล่งผลิตที่ควานลูกปัด จังหวัดกระบี่

จะเห็นได้ว่า สินค้าจากอินเดียได้ปรากฏหนาแน่นขึ้นในแหล่งโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีอายุในช่วงกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ และต่อสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ซึ่งตรงกับสมัยอินโด-โรมันของอินเดีย (6-9) เป็นช่วงที่อินเดียมีการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรโรมัน มีการตั้งเมืองการค้าของชาวโรมันตามเมืองท่าสำคัญๆ ของอินเดียทั้งด้านฝั่งตะวันตกและตะวันออก ดังนั้น สินค้าจากเมืองท่าของอินเดียที่ส่งมาขายในยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงนี้ จึงมีทั้งสินค้าของอินเดียเองและสินค้าจากโลกตะวันตก เช่น ลูกปัดแก้วมีแถบ

สี ลูกปัดแก้วมีตา โดยพบในบริเวณเมืองท่าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ประเทศพม่าถึงเวียดนาม และพบหนาแน่นมากในประเทศไทยทั้งในเขตภาคกลางและภาคใต้ (ผาสุข อินทรารุช, 2548: 42)

3.4 ร่องรอยการค้าและศาสนาระหว่างอินเดียโบราณกับชุมชนทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9

สินค้าที่พบจากหลักฐานโบราณวัตถุที่สำคัญคือ ลูกปัด ประกอบด้วยลูกปัดหินและลูกปัดแก้วที่เป็นตัวแทนของการค้าของอินเดีย อาจกล่าวได้ว่าการพบลูกปัดในแหล่งโบราณคดีในสุวรรณภูมิและในบริเวณชุมชนโบราณต่างๆ เท่ากับว่าได้ทราบถึงการการอพยพ (migration) หรือการที่คนเคลื่อนย้ายทางการค้าจากศูนย์กลางเมืองท่าจากฝั่งอินเดียมายังที่ดินแดนใหม่ ซึ่งอาจจะเคลื่อนย้ายในลักษณะชั่วคราวและถาวร โดยในประเด็นนี้จะพิจารณาถึงร่องรอยการค้าของอินเดียโบราณช่วงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมทวารวดี โดยในงานวิจัยนี้จะพิจารณาเฉพาะโบราณวัตถุสำคัญ คือ ลูกปัด ว่ามีที่มาและมีแหล่งผลิตสินค้าที่เป็นโบราณวัตถุเหล่านี้ได้อย่างไร และพิจารณาพ่อค้าชาวอินเดียว่ามีลักษณะการเดินทางมาอย่างไร

3.4.1 ลูกปัดอินเดีย: ที่มาและแหล่งผลิตสินค้าในอินเดียโบราณ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ร่องรอยการค้าติดต่อค้าขายระหว่างศูนย์กลางการค้าในอินเดียกับศูนย์กลางการค้าในบริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทยยิ่งปรากฏเด่นชัดขึ้น ดังได้พบสินค้าของอินเดียประเภทต่างๆ โดยเฉพาะลูกปัดหินทั้งแบบเรียบและแบบลาย โดยจะพิจารณาถึงรายละเอียดเหล่านั้นถึงที่มาและแหล่งผลิตในอินเดีย ดังนี้

ลูกปัดหิน อินเดียเป็นแหล่งผลิตลูกปัดประเภทกึ่งอัญมณี (semi-precious) มาตั้งแต่ยุคโบราณ หินที่ใช้ผลิตลูกปัดมีทั้งหินคาร์เนเลียน (carnelian) หรือหิน โมรา หินอาเกต (agate) หินชาลเซโดนี หินแจสเปอร์ หินอเมทิสต์ หินการ์เนต หินลาปีส ลาซูลี หินโอนิคซ์ และหินควอทซ์ แต่ที่นิยมผลิตมากคือลูกปัดหินคาร์เนเลียนและหินอาเกต เนื่องจากพื้นที่ภาคตะวันตกของอินเดียและบริเวณแคว้นเดคข่านอุดมไปด้วยหินอาเกตและหินคาร์เนเลียน แหล่งวัตถุดิบสำคัญอยู่ที่หมู่บ้านลิโมทรา ใกล้เมืองรัตนปุระ แหล่งผลิตลูกปัดหินอาเกตและคาร์เนเลียนที่สำคัญที่เมืองวิทิส เมืองอุชเชน เมืองภุรจ์จนะ เมืองนาสิก และเมืองตักศิลา ในช่วงยุคเหล็กหรือในช่วงที่พ่อค้าชาวอินเดียจะเดินทางมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่ามีศูนย์กลางการผลิตลูกปัดเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง ที่เมืองการ์ดาน แคมเบย์ พรหมบุรี โกณทิมขปุระ โกณฑปุระ เนวาชะ ไปถาน เตอร์ ตริบุรี รามหัล และมัสกี (ผาสุข อินทรารุช, 2548)

ลูกบิดหินฝังสี ในช่วงยุคเหล็กตอนปลาย ชาวอินเดียนิยมผลิตลูกบิดหินฝังสี (etched bead) กันอย่างแพร่หลาย ได้ขุดพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์โมริยะ ราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 ที่เมืองตักสิลา หัตถินาปุระ อหิจันทร ศราวาสติ การทำลายบนลูกบิดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ได้ใช้กรรมวิธีทางเคมี คือ ขุดผิวลูกบิดให้เป็นร่องก่อน แล้วแต้มสีลงไป ถ้าจะให้กลายเป็นลายเส้นสี ขาวก็ใช้ด่างไปแต่ผสมตะกั่วขาวและน้ำจากต้นกักราร ถ้าจะให้สีดำจะใช้สีที่ทำจากเกลือแร่ของ โลหะ เช่น ทองแดงและแมงกานีส เมื่อเขียนลายลงบนหินอาเกตและคาร์เนเลียนแล้วต้องนำไป เผาไฟให้ลูกโซนจะทำให้ลายติดแน่นลบไม่ออก แต่แบบที่นิยมมาก คือลูกบิดอาเกตสีดำเขียน ด้วยลายสีขาวทำให้ตัดกันดูเด่น พบมากบริเวณเมืองพาราณสี โกศามพี จากการขุดค้นทาง โบราณคดีพบว่าเมืองอุชเชนเป็นแหล่งผลิตลูกบิดหินอาเกตที่ตกแต่งด้วยการฝังเส้นสี ที่สำคัญ มากแห่งหนึ่งได้พบชิ้นส่วนหินอาเกตแบบต่างๆและขนาดต่างๆที่ยังทำไม่เสร็จ จากเมืองอุ ชเชนและจากแหล่งผลิตอื่นๆไปขายลูกบิดยังทางซีกโลกตะวันตกและตะวันออก โดยผ่านเมือง ทำที่เมืองบรีอหรือเมืองกรุกัจจะหรือบาริกาศา และศูนย์กลางการผลิตลูกบิดยังผลิตต่อเนื่อง จนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-8 (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

ลูกบิดหรือจี้หินคาร์เนเลียนรูปสิ่งโต ลูกบิดที่ทำเป็นรูปสิ่งโตแผ่นหรือกำลังกระ โดด สันนิษฐานว่าคงทำเป็นเครื่องราง เป็นคตินิยมของชาวตะวันตกที่เข้ามาปกครองตักสิลา คือ พวกกรีก ชิเถียน และปาเถียน ลูกบิดแบบนี้ในประเทศอินเดียได้ขุดพบจำนวนหลายชิ้นส่วน ใหญ่เป็นรูปสิ่งโตเต็มตัวกำลังหมอบ มีทั้งที่ทำด้วยหินคาร์เนเลียน หินควอทซ์เคลือบ หินลาปีซ ลาซูลี และหินคาร์เนต จี้รูปสิ่งโตนี้จัดเป็นเครื่องรางประเภทหนึ่งคือเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ และความยิ่งใหญ่ และในสมัยราชวงศ์กุษาณะ พุทธศตวรรษที่ 5-8 ได้ใช้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดง สถานภาพของพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นสิงห์แห่งวงศ์ศากยะ

ลูกบิดแก้ว หลักฐานการผลิตแก้วในอินเดียปรากฏเด่นชัดในสมัยราชวงศ์โมริยะ พุทธ ศตวรรษที่ 3-4 และมีการผลิตกันเป็นล่ำเป็นสันจนส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศได้ อุตสาหกรรมผลิตแก้วอยู่ในการควบคุมของรัฐ แก้วเป็นสินค้าที่ทำรายได้เข้ารัฐจัดเป็นสินค้า เศรษฐกิจ มีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ที่เมืองตักสิลา พาราณสี อหิจันทร และนอกจากผลิตลูกบิดแก้ว กำไลแก้วแล้ว ยังพบตราประทับทำด้วยแก้ว การค้นพบลูกบิดแก้วสีต่างๆ ในบริเวณแหล่ง โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งส่วนใหญ่จะพบ ร่วมกับลูกบิดหินคาร์เนเลียนและอาเกตที่มีแหล่งผลิตในประเทศอินเดียเช่นกัน จึงสันนิษฐาน ว่าลูกบิดแก้วเหล่านี้ในช่วงแรกคงถูกนำมาเข้าจากแหล่งผลิตในประเทศอินเดีย ทั้งในภาคเหนือ และภาคใต้ของอินเดีย (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

ลูกปัดแก้วหลายสี นิยมเรียกว่าลูกปัดแบบโรมัน มีทั้งแบบที่มีแถบสีหลายสีสลับกัน (striped bead) ซึ่งมีทั้งสีแดง ดำ ขาว เหลือง และเขียว และแบบที่เรียกว่าลูกปัดมีตา (eye bead) ลูกปัดแก้วหลายสีและลูกปัดมีตานี้มีแหล่งผลิตอยู่แถบเมดิเตอร์เรเนียนในอาณาจักรกรีก อาณาจักรโรมัน รวมทั้งอาณาจักรเปอร์เซีย ตั้งแต่ช่วง 800 ปีก่อน ค.ศ. ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 1 สำหรับลูกปัดมีตาเป็นลูกปัดแก้วหลายสีที่มีเทคนิคการผลิตที่ซับซ้อนโดยการซ้อนชั้นแก้ว หลายๆ ชั้นรอบแกน เพื่อให้ยอดของแกนปรากฏเหมือนรูปดวงตาที่มีเส้นวงแหวนล้อมรอบ โดยใช้แก้วหลายสี ในอินเดียพบลูกปัดมีตาครั้งแรกที่ตักสิลามืออายุราว 500-400 ปีก่อน ค.ศ. เป็นลูกปัดมีตาสีฟ้าม่วง หรือเขียวอ่อนตั้งแต่ 5-7 ดวง แต่ละดวงจะมีเส้นวงกลมล้อมรอบเป็นเส้น น้ำตาลและขาวสลับกัน (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

3.4.2 ลูกปัดในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่พบร่องรอยการติดต่อกับชายกับอินเดีย

การขุดค้นในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักฐานการพบลูกปัดที่กระจายตัวอยู่ในแหล่งชุมชนสมัยทวารวดีในเขตภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย การขยายตัวของกลุ่มเมืองของทวารวดี และการขุดค้นพบวัตถุต่างๆ ในกลุ่มเมืองดังกล่าว นับเป็นการเปิดเผยข้อมูลอันมากมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมธรรมทวารวดีจากการขุดค้นพบวัตถุที่มาจากต่างแดนที่นำเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ลูกปัด เหริยญ ตะเกียง แม้กระทั่งรูปหล่อ แสดงให้เห็นถึงการติดต่อระหว่างทวารวดีกับชาวต่างชาติต่างแดน ที่สำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (เดวิด เค ไวอาจ, 2556)

หลักฐานการขุดค้นพบลูกปัดในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี ได้แก่

- (1) แหล่งโบราณคดีพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี พบลูกปัดแก้วมีตา
- (2) แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พบโบราณวัตถุลูกปัดแก้วมีตา
- (3) แหล่งโบราณคดีเมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม พบโบราณวัตถุลูกปัดแก้วมีตา ลูกปัดแก้วสีต่างๆ
- (4) แหล่งโบราณคดีเนินมะกอก อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี พบโบราณวัตถุลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต

- (5) แหล่งโบราณคดีหลังวัดจันทาราม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี พบโบราณวัตถุ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- (6) แหล่งโบราณคดีเมืองมโหสถ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี พบ โบราณวัตถุลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกตแบบเรียบและแบบฝังสี ลูกปัดแก้วมีแถบสี
- (7) แหล่งโบราณคดีโคกระกา ต.หน้าประตู อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี พบ โบราณวัตถุลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต
- (8) แหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว ตำบลนาชะอัง อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร พบ โบราณวัตถุลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกตแบบเรียบและแบบฝังสี
- (9) แหล่งโบราณคดีวัดอัมพवास อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบโบราณวัตถุ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียนรูปสิ่งใด
- (10) แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบโบราณวัตถุ ลูกปัดแก้วมีตา ลูกปัดแก้วมีแถบสี
- (11) แหล่งโบราณคดีบ้านทุ่งตึก เข้มืองทอง ตำบลเกาะคอเขา อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา พบโบราณวัตถุลูกปัดแก้วมีแถบสี
- (12) แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ พบโบราณวัตถุลูกปัด หินคาร์เนเลียนและอาเกตแบบเรียบและแบบฝังสี ลูกปัดแก้วมีตา

3.4.3 พ่อค้าอินเดีย: จากเมืองท่าการค้าอินเดียสู่ชุมชนโบราณทวารวดี

ผาสุข อินทรารุช (2548) สันนิษฐานว่า การติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นพุทธกาลถึงพุทธศตวรรษที่ 10 หรืออาจล่วงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 14-15 น่าจะอยู่ในมือของพ่อค้าชาวอินเดียที่นับถือพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์และในการเดินทางมาค้าขายยังแดนไกลนี้ ก็มีความจำเป็นที่พวกพ่อค้าเหล่านี้ต้องนำเอาเครื่องรางของขลังติดตัวมาเพื่อช่วยให้การเดินทางปลอดภัย และประสบความสำเร็จในการค้า

จากงานของผาสุข อินทรารุช(2548) พวกพ่อค้าชาวพุทธคงจะนำเอาพระพุทธรูปติดตัวมาเพื่อบูชาระหว่างการเดินทาง ดังได้พบพระพุทธรูปแบบอมราวดี พุทธศตวรรษที่ 9-10 ซึ่งพบ

ในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในเขตประเทศไทยหลายแห่ง ส่วนพวกพ่อค้าอินเดียตามความเห็นของอลิส เกิดดี ว่า คงจะได้นำรูปพระคเณศ หรือเทพผู้ขจัดอุปสรรค มาบูชาเพื่อความรุ่งเรืองของการค้าเนื่องจากได้พบประติมากรรมรูปพระคเณศขนาดเล็กจำนวนมากในประเทศพม่า ไทย และทางตะวันตกของแหลมอินโดจีน นอกจากนี้ ยังได้พบว่าพ่อค้าชาวอินเดียยังได้นำเทวรูปพระวิษณุหรือพระนารายณ์ ในบทบาทของเทพแห่งท้องทะเล มาบูชาเพื่อความปลอดภัยในการเดินทางข้ามมหาสมุทรด้วย ดังได้พบเทวรูปพระวิษณุขนาดเล็กตามเมืองท่าโบราณในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับในบริเวณประเทศไทยก็พบหลายแห่ง เช่น เทวรูปพระวิษณุที่เมืองไชยา และเมืองอู่ทอง

จากหลักฐานการค้นพบดังกล่าว สอดคล้องกับนักมานุษยวิทยาเชิงหน้าที่นิยมอย่าง มาลินอว์สกี (B. Malinowski, 1939) อธิบายไว้ว่า เชื่อว่าศาสนามีหน้าที่หลักในการลดความวิตกกังวลและอารมณ์ตึงเครียดอันเกิดความรู้สึกไม่แน่นอนในชีวิต และความกลัวของมนุษย์ต่อความล้มเหลวในกิจกรรมต่างๆ หากปล่อยให้ความกลัวและความวิตกกังวลต่อความไม่แน่นอนในชีวิตนั้นดำรงอยู่ ความรู้สึกเหล่านั้นก็อาจขัดขวางต่อการทำงานและความราบรื่นต่อเนื่องของสังคม (B. Malinowski, 1939) จากแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยได้วางเป็นกรอบแนวคิดนำมาสู่การตั้งข้อสันนิษฐานว่า การเดินทางมาของพ่อค้าชาวอินเดียได้นำอิทธิพลทางด้านศาสนาเข้ามาด้วย โดยผ่านการนับถือและบูชารูปเคารพเนื่องในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานความเกี่ยวข้องเนื่องกับการใช้ลูกบิดเป็นเครื่องรางที่สำคัญแต่ก็พบว่าในประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาบางองค์มีการปั้นรูปเครื่องประดับที่ลักษณะคล้ายลูกบิดประดับด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจของการเดินทางมาติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียคือการพบลูกบิดเป็นหลักฐาน โบราณวัตถุสำคัญทำให้เห็นร่องรอยทางวัฒนธรรมที่สืบย้อนกลับไปถึงแหล่งต้นกำเนิดการผลิตลูกบิดในอินเดียและยังได้พบว่าลูกบิดที่มาจากอินเดียเองก็ได้รับการผสมผสานหรือรับมาจากทางโรมัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในโลกยุคโบราณ นอกจากนี้ ลูกบิดคงจะเดินทางมาไม่ได้หากปราศจากพ่อค้า และพ่อค้าเหล่านี้เองก็ต้องพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครองการเดินทาง จึงมีการพบการบูชาประติมากรรมทางศาสนาจนก่อเกิดเป็นอิทธิพลที่ปรากฏให้เห็นทางประวัติศาสตร์ศิลปะของสมัยทวารวดี

3.5 รูปแบบการค้าระหว่างอินเดียโบราณกับชุมชนทวารวดีในเขตภาคกลางและภาคใต้ของไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 รัฐโบราณแรกรับวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย และเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 รู้จักกันว่ารัฐทวารวดี รัฐมีพัฒนาการมาจากชุมชนระดับหมู่บ้านสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคกลางของประเทศไทยซึ่งได้ติดต่อกับชาวอินเดียและเลือกรับวัฒนธรรมอินเดียมาผสมผสานจนเกิดความลงตัว

นอกจากนี้ จากหลักฐานทางศิลปกรรมในสมัยทวารวดีที่เกิดขึ้นในบริเวณดินแดนประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมือง โบราณ ศาสนาและความเชื่อ รวมทั้งงานศิลปกรรมที่มีลักษณะร่วมหรือเหมือนกันอยู่ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงอันแสดงถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดีไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย และอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมที่พบหลักฐานการแพร่กระจายครอบคลุมพื้นที่มากที่สุดในบรรดางานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2543)

3.5.1 รูปแบบการค้าระหว่างอินเดียกับชุมชนโบราณทวารวดีในเขตภาคกลาง

แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคกลาง ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่มีความเด่นชัดของวัฒนธรรมทวารวดี ได้แก่ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างถึงบริเวณฝั่งตะวันออกรอบอ่าวไทย และลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำกลอง เมืองสำคัญๆ ในระยะแรก จากที่มีการค้นพบหลักฐานรุ่นเก่า ได้แก่ เมืองอู่ทอง นครชัยศรี และเมืองคูบัว เป็นต้น อย่างไรก็ตามในการพิจารณาประเด็นรูปแบบการค้าระหว่างอินเดียกับชุมชนทวารวดีในเขตภาคกลางผ่านลูกปัด ผู้วิจัยจึงยกกรณีตัวอย่างเฉพาะ กล่าวคือ จะกล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเมืองสำคัญในสมัยทวารวดีคือ เมืองอู่ทอง เพื่อแสดงถึงการติดต่อกับชาวอินเดียและสินค้าสำคัญอย่างลูกปัดว่ามีลักษณะอย่างไร และอธิบายเชื่อมโยงกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอื่นๆในภาคกลาง

เมืองอู่ทอง โบราณ จังหวัดสุพรรณบุรี มีชุมชนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนโบราณในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกับชุมชนในประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 3-5 และสืบต่อมาจนถึงสมัยทวารวดีก่อนประวัติศาสตร์ ราวพุทธ

ศตวรรษที่ 6-9 ดังนั้นเมืองอู่ทองจึงจัดเป็นเมืองท่าโบราณ³ที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดี ดังที่ได้พบหลักฐานมากมายอย่างเช่น ลูกปัดจากอินเดีย

มีหลักฐานที่นำไปสู่ข้อสันนิษฐานได้ว่า อู่ทองได้ติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับประเทศอินเดียในช่วงยุคเหล็กตอนปลาย ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงกะของอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 3-5 ดังได้พบสินค้าจากอินเดียที่ส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทลูกปัด ที่ทำจากหินคาร์เนเลียนและหินอาเกต ทั้งแบบเรียบและแบบที่ตกแต่ง โดยการสกัดผิวและฝังสี (etched bead) ในบริเวณเมืองอู่ทองเป็นจำนวนมาก และเพิ่มมากขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ผาสุข อินทรารุช, 2542: 41) จะเห็นว่าโบราณวัตถุที่แสดงหลักฐานการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวอินเดียอย่างเป็นล่ำเป็นสันคือ ลูกปัดชนิดต่างๆ ที่พบเป็นจำนวนมากในตัวเมืองอู่ทองและบริเวณใกล้เคียง มีทั้งที่ทำด้วยหิน แก้ว และทอง แต่ลูกปัดที่เมืองอู่ทองส่วนใหญ่ขุดพบโดยบังเอิญ มีเพียงส่วนน้อยที่ขุดค้นพบอย่างมีระบบ นอกจากลูกปัดแล้วยังพบเหรียญโรมันซึ่งจัดเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่ามีการติดต่อค้าขายโลกตะวันตก โดยเฉพาะกับชาวโรมันโดยตรงหรือทางอ้อม

ลูกปัด ภายในเมืองอู่ทองและบริเวณบางแห่งในอำเภออู่ทอง มีผู้พบลูกปัดโบราณมากมีทั้งที่ทำด้วยหิน แก้ว และที่เป็นทอง ลูกปัดที่พบมีข้อสังเกตว่าเรื่องของวัสดุที่ใช้ซึ่งไม่เคยพบว่ามียูนิในภูมิภาคนี้ เช่น หินคาร์เนเลียนสีส้ม หินอาเกตมีสีน้ำตาล เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งคือ เทคนิคในการผลิต เช่น การฝังสีลงไปบนหินทำให้ลูกปัดมีลายสีขาว เกิดจากกรรมวิธีทางเคมี คือ การใช้ไปแตชผสมกับตะกั่วขาว และน้ำยาขี้ผึ้งจากต้นกิงกราด ใช้ปากกาจุ่มเขียนลวดลายลงไปบนผิวหินที่ขูดไว้เป็นร่องแล้วนำไปเผาไฟ ลายจะติดแน่นไม่ออก หรือการใช้ทองแดงและแมงกานีสเขียนลายลงบนหิน เป็นต้น เทคนิคเหล่านี้ได้พบหลักฐานเกี่ยวกับแหล่งผลิตในอินเดีย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2543: 14)

ลูกปัดหินที่พบมีทั้งที่ทำด้วยหินควอทซ์ หินคาร์เนเลียน หินอาเกต หินโอนิคซ์ และหินคาลซิโดนี ทั้งแบบเรียบและแบบที่มีการตกแต่งด้วยการฝังสี (etched bead) ซึ่งก็เป็นลูกปัดร่วมสมัยกับที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัด กาญจนบุรี

³ จากการศึกษาของนักธรณีวิทยาและนักโบราณคดี ผลการศึกษาพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของภูมิประเทศและระดับน้ำทะเลที่ส่งผลต่อบริบทประวัติศาสตร์ของสยามยุคโบราณเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพุทธศตวรรษที่ 5-6 เป็นช่วงระดับน้ำทะเลสูงกว่ายุคปัจจุบันเฉลี่ยถึง 3-5 เมตร ทำให้ชายฝั่งทะเลกินพื้นที่ลึกขึ้นมาถึงจังหวัดลพบุรีและสิงห์บุรี (วินัย ผู้นำผล, 2552: 394) ซึ่งทำให้เมืองโบราณอู่ทองที่เหมาะสมจะตั้งเป็นเมืองท่าโบราณและเป็นท่าขนุนของพ่อค้าต่างแดน

ลูกปัดแก้ว ที่พบมีทั้งลูกปัดแก้วสีเขียวและลูกปัดแก้วหลายสีแบบมีแถบสี (striped bead) และแบบมีตา (eye bead) มีหลายขนาด สำหรับลูกปัดแก้วสีเขียวส่วนหนึ่งคงเป็นของนำเข้าจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากประเทศอินเดีย เนื่องจากมีการติดต่อค้าขายกันตั้งแต่สมัยราชวงศ์โมริยะ พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่อินเดียมีการผลิตลูกปัดแก้วส่งเป็นสินค้าออกอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แต่อีกส่วนหนึ่งคงเป็นลูกปัดแก้วที่ผลิตโดยชาวพื้นเมือง เช่น แหล่งผลิตใหญ่ที่คลองท่อม จังหวัดกระบี่ ส่วนลูกปัดแก้วหลายสี ที่เมืองอุทอง ได้พบลูกปัดแก้วหลายสีแบบที่นิยมเรียกกันว่าลูกปัดโรมันทั้งแบบที่มีแถบสีหลายสีสลับกัน ซึ่งมีทั้งสีแดง ดำ ขาว เหลือง และเขียว และแบบที่เรียกว่า ลูกปัดมีตา ซึ่งมีอุทองพบทั้งแบบที่มีพื้นดำตาสีม่วง พื้นน้ำเงินตาสีขาว และพื้นขาวตาสีน้ำเงิน (ผาสุข อินทราวุธ, 2542: 55-56)

ลูกปัดทองคำ ได้พบลูกปัดทองคำรูปกลมด้านในกลางจำนวนมาก จัดเป็นรูปแบบลูกปัดทองคำที่พบในแหล่งโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากสินค้าประเภทลูกปัด ยังพบสินค้าประเภทอื่นๆ เช่น จี้ทองคำ ค้อนหูหรือจี้ทองคำรูปกิงนอร์หรือกิงนรี เหรียญโรมัน ตราประทับดินเผา ลูกเต๋า และประติมากรรมปูนปั้นรูปคนต่างชาติ (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

จากการพิจารณาลูกปัด ในฐานะโบราณวัตถุที่บอกประวัติที่มาและในฐานะของวัฒนธรรมทางวัตถุ จะทำให้เห็นว่า ลูกปัดเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการค้าที่มาพร้อมกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) กล่าวคือ การแพร่กระจายเป็นการส่งผ่านสิ่งประดิษฐ์คิดค้นจากที่หนึ่ง ไปยังที่หนึ่ง หรือจากวัฒนธรรมกลุ่มหนึ่งไปยังวัฒนธรรมอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมักจะมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย ซึ่งเพียงลูกปัดเม็ดเล็กๆ สามารถบอกได้ถึงการค้าเคลื่อนย้ายสินค้าจากอินเดีย และแสดงถึงการรับวัฒนธรรมตะวันตกของอินเดียที่กลายเป็นสินค้าที่ส่งทอดมายังสุวรรณภูมิ ลูกปัดจึงบอกเล่าให้เห็นการแพร่กระจายวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะของโลกาภิวัตน์ในโลกโบราณ ดังนั้น จึงทำให้เห็นถึงรูปแบบการค้าผ่านเมืองท่าโบราณที่รับผลจากการกระจายตัวของสินค้าจากอินเดียและติดต่อค้าขายกับอินเดีย

นอกจากนี้ พบว่าการอพยพเคลื่อนย้าย (migration) ของกลุ่มคนต่างถิ่น ในที่นี้คือกลุ่มประชากรพ่อค้าอินเดีย ที่อพยพเคลื่อนย้ายมาพร้อมกับสินค้าประเภทเครื่องประดับ อาทิ ลูกปัด หินคาร์เนเลียน หินอาเกต หวังช้าง และสินค้าประเภทภาชนะดินเผา เป็นต้น และวัฒนธรรมความเชื่อจนเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้นมา ดังจะเห็นได้จากพ่อค้าชาวพุทธจากกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในช่วงสมัยอินโด-โรมัน

และได้นำเอาพุทธศาสนาจากศูนย์กลางศาสนาในอินเดียใต้ที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์สาตวาหนะ พุทธศตวรรษที่ 5-8 และสืบต่อด้วยราชวงศ์อักษวากู พุทธศตวรรษที่ 8-9 ซึ่งมีศูนย์กลางงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาอยู่ที่เมืองอมราวดีและเมืองนาการชุน โคนทะเข้ามาเผยแพร่ให้ชุมชนโบราณที่เมืองอู่ทอง ดังได้พบประติมากรรมดินเผารูปภิกษุ 3 องค์ถือบาตรห่มจีวรคลุมตามแบบนิยมของศิลปะอมราวดีและประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งประทับนั่งขัดพระบาทหลวมๆ ตามแบบศิลปะแบบอมราวดี

3.5.2 รูปแบบการค้าระหว่างอินเดียกับชุมชนโบราณทวารวดีในเขตภาคใต้

ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ในภาคใต้ได้มีวัฒนธรรมของตนเองอีกรูปแบบหนึ่งเรียกว่า “ศรีวิชัย” ซึ่งมีความสัมพันธ์กับชาวในประเทศอินโดนีเซีย ลักษณะงานศิลปกรรมส่วนใหญ่เป็นเรื่องของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่แตกต่างกับวัฒนธรรมทวารวดี อย่างไรก็ตามได้มีการค้นพบหลักฐานที่เมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ที่กลับมีรูปแบบศิลปกรรมที่สัมพันธ์กันอย่างมากกับทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงสามารถมองภาพของภาคใต้ในช่วงระยะเวลานี้ได้ว่า ส่วนหนึ่งของภาคใต้มีการรับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามาโดยตรง โดยเฉพาะจากอินเดีย ตัวอย่างสำคัญคือการค้นพบประติมากรรมรุ่นเก่าหลายชิ้น ทั้งที่นำเข้ามาและที่สร้างขึ้นในระยะแรกๆ เช่นพระพุทธรูปแบบคูปตะ ซึ่งพบที่อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี หรือพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอก ซึ่งถือเป็นพระนารายณ์ที่เก่าที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบที่วัดศาลาทิง อำเภอเวียงสระ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2543)

อีกแห่งหนึ่งน่าจะเป็นศูนย์กลาง ใกล้เคียง บริเวณอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา จากการค้นคว้าจะพบงานประติมากรรมโดยตรงจากอินเดีย รวมทั้งศูนย์กลางของศาสนาพราหมณ์ที่สำคัญนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานการเทียบเคียงรูปแบบศิลปกรรมที่ค้นพบอาจยังระบุไม่ได้ชัดเจนถึงการแพร่กระจายวัฒนธรรมทวารวดีสู่บริเวณภาคใต้ในทางบก แต่อาจจะมีการติดต่อทางเรือหรือมีการผสมผสานกับลักษณะวัฒนธรรมท้องถิ่น

อย่างไรก็ดี ในการพิจารณาการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) ผ่านลูกบิดอินเดียในช่วงร่วมสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ที่มีการขุดพบตามแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย จะทำให้มองเห็นถึงมิติทางด้านการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าและเป็นการเชื่อมโยงวัฒนธรรมลูกบิดในพื้นที่ต่างๆ ในประเทศไทย ในลักษณะที่เรียกว่า “วัฒนธรรมลูกบิดทวารวดี” ดังนั้น ในกรณีศึกษาเกี่ยวกับการพบลูกบิดในแหล่งโบราณคดีภาคใต้ของไทย จะพิจารณาความสัมพันธ์ของการแพร่กระจายของลูกบิดจากอินเดียเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบการค้า

ในพื้นที่เมืองท่าชายฝั่งทะเล โดยในการพิจารณาประเด็นรูปแบบการค้าระหว่างอินเดียโบราณกับชุมชน โบราณสมัยทวารวดีในเขตภาคใต้ จะพิจารณาการขุดค้นพบลูกปัดในแหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ และแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ดังนี้

แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ พบลูกปัดแก้ว 5 แบบ ได้แก่ (1)ทรงกระบอกทั้งยาวและสั้นมีขนาดต่างๆกัน มีสีดำ น้ำเงินเข้ม เขียวอ่อน เขียวเข้ม เหลืองใส เหลืองขุ่น น้ำตาลปนดำ น้ำตาล ส้ม และขาว (2) ลูกปัดแก้ววงแหวนมีสีเหลืองและส้มลูกปัดทั้ง 2 แบบ ลูกปัดมีขนาดเล็ก ใช้เทคนิคในการทำแบบง่ายๆ ได้แก่การดึงและการพัน (3) ลูกปัดทรงกรวยหกเหลี่ยม เป็นแก้วไม่มีสี โปร่งใส ซึ่งแสดงว่าส่วนผสมนอกจากซิลิกา โซดาและปูนขาวแล้ว เนื่องจากเหล็กในซิลิกาไม่บริสุทธิ์เมื่อเติมแมงกานีสลงไป ถึงขั้นทำให้รับสีที่สะท้อนออกมาได้เท่านั้น ทำให้ลูกปัดแก้วใสไม่มีสี ลูกปัดแก้วแบบนี้เป็นแบบเก่าในอินเดียอาจทำตั้งแต่ 1000 ปีก่อนคริสตกาล (4) ลูกปัดทรงมะยม ไม่มีสี โปร่งและสีเขียวอมเทา ลักษณะการทำของลูกปัดแก้วไม่มีสีเป็นการทำในแม่พิมพ์ ทำให้มีความคมชัดของร่องมีความเรียบสนิทดีมาก ผิดกับลูกปัดแก้วสีเขียวอมเทา เป็นการทำให้ละเมียดโดยใช้แกนที่อาจเผาไหม้ได้ง่ายขึ้น (5) ลูกปัดมีตา (eye bead) พบ 3 ลักษณะ คือ ลูกปัดเป็นจุดและลูกปัดมีวงแหวนล้อมรอบพบสีขาวยกกับสีดำ ลักษณะคล้ายการทำลูกปัดมีตา (6) ลูกปัดทรงปลอกคอ (7) ลูกปัดทรงกลมแบนมีลายหน้าอยู่ตรงกลางทั้งสองด้านมีตา ปาก สีดำ มีลายรอบล้อมด้วยสีเขียว ขาว ดำ และแดง (รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีควนลูกปัด กรมศิลปากร, 2527)

แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อายูราวัฑฐศตวรรษที่ 13-16 จากรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา เพื่อ พ.ศ. 2546 ได้พบลูกแก้วปัดทั้งหมด 1,370 เม็ด จัดแบ่งตามรูปทรง แบ่งออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ (1)กลุ่มรูปทรงเหมือนผลส้ม พบลูกปัดแก้วจำนวน 24 เม็ด (2)กลุ่มรูปทรงกระบอก พบลูกปัดแก้ว จำนวน 680 เม็ด (3) กลุ่มรูปทรงถังเบียร์ จำนวน 356 เม็ด (4) กลุ่มรูปกลมวงแหวน จำนวน 280 เม็ด (5)กลุ่มรูปทรงไข่ จำนวน 3 เม็ด และ (6) กลุ่มลูกปัดไม่มีรูปทรง จำนวน 27 เม็ด ผลการวิเคราะห์รูปทรงของลูกปัดแก้ว แสดงให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีทุ่งตึกนิยมในลูกปัดรูปทรงกระบอกมากที่สุด ส่วนใหญ่ลูกปัดแก้วที่พบมีขนาดเล็ก พบว่าเทคนิคในการหลอมแก้วใช้วิธีการดึง-ยัดแก้วให้เห็นหลอดยางแล้วตัดออกเป็น ส่วนๆ ทำให้เกิดลูกปัดแก้วในรูปแบบต่างๆกัน ได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับการตัดว่าจะให้ออกมาในรูปแบบไหน (อ้างใน ศรัณยา สุวรรณาลัย, 2548)

จากผลการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีควนลูกปัดและทุ่งตึก แสดงให้เห็นถึงการเป็นนิคมการค้าของชาวอินเดียที่ในภาคใต้ของไทยตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปตลอดคาบสมุทรมาเลย์

หลายแห่งได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นและมีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และนำเอาวัฒนธรรมอินเดียทั้ง ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่ ดังที่ปรากฏจากหลักฐานเอกสารโบราณ

ด้วยการเป็นเมืองท่าการค้าทางทะเล ทำให้พื้นที่ของชุมชนโบราณในเขตภาคใต้ได้รับ อิทธิพลในด้านการผลิตสินค้าอย่างเช่นลูกปัดขึ้นมาและสามารถที่จะส่งผลิตใช้ในพื้นที่และ ส่งออกไปยังพื้นที่ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในเขตภาคกลางได้ รูปแบบการค้าของชุมชน โบราณสมัยทวารวดีในเขตภาคใต้จึงมีทั้งลักษณะของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) กล่าวคือ การแพร่กระจายเป็นกระบวนการส่งผ่านสิ่งประดิษฐ์คิดค้นจากที่หนึ่งไป ยังที่หนึ่ง หรือจากวัฒนธรรมกลุ่มหนึ่ง ไปยังวัฒนธรรมอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมักจะมีการปรับเปลี่ยน ตามยุคสมัย และการการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ (innovation) หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงความคิดให้เป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ที่สัมผัสจับต้องได้ และหมายถึงสิ่งประดิษฐ์ใหม่และวิธี ใหม่ๆ ในการประดิษฐ์ก็ได้ ที่เกิดขึ้นในแหล่งโบราณคดีควนลูกปัด จึงทำให้เกิดการค้าลูกปัด และเห็นถึงการบริโภคลูกปัดในสมัยทวารวดีอย่างแพร่หลาย ทั้งที่เป็นลูกปัดที่นำเข้ามาจาก อินเดีย และที่อินเดียรับมาจากโรมัน กระทั่งที่คนท้องถิ่นสามารถผลิตขึ้นเอง

3.6 รูปแบบความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างอินเดียโบราณกับชุมชนทวารวดีในเขตภาคกลางและ ภาคใต้ของไทย ช่วง พุทธศตวรรษที่ 11-16

วัฒนธรรมร่วมในระดับสามัญชน (common culture) ของวัฒนธรรมทวารวดีที่ปรากฏขึ้นมาคือ รูปแบบของศาสนา ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสองดินแดน กล่าวคือ ปรากฏว่ามีการพบโบราณวัตถุและโบราณสถานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ วัฒนธรรมดังกล่าวแพร่ไปตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย จนมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมเกิดชุมชนบ้านเมืองขนาดเล็กใหญ่ เมืองเหล่านี้เรียกว่า “เมืองทวารวดี” ชุมชนบ้านเมือง สมัยนี้มีทั้งที่เนื่องในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเห็นได้จากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ สถานเป็นสำคัญ โบราณวัตถุสถานเหล่านั้นแสดงออกซึ่งรูปแบบทางศิลปะเป็นแบบทวารวดี หรือบาง ที่เรียกสกุลช่างทวารวดี (ธิดา สาระยา, 2538) อย่างไรก็ดี การนับถือศาสนาในเขตวัฒนธรรมทวารวดี หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองในเมืองอุททองนั้น เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือก่อนหน้านั้น นั่นคือหลักฐานด้านประติมากรรมดินเผาและ ปูนปั้นที่ใช้ประดับศาสนสถานประเภทสถูปและวิหาร ซึ่งมีหลายชิ้นที่สืบทอดรูปแบบมาจากศิลปะ แบบอมราวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 8-10)

หลักฐานด้านศิลปกรรมที่ขุดพบได้แก่ ประติมากรรมดินเผารูปนาคปรกที่ประทับนั่งขัดพระบาทหลวมๆ ตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดี รวมทั้งคิดการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งจัดเป็นคตินิยมของอมราวดี หลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอิทธิพลพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี (ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย) ซึ่งอยู่ใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ศาควาหนะ (พุทธศตวรรษที่ 5-8) และสืบต่อโดยราชวงศ์อิกยวากู (พุทธศตวรรษที่ 8-10) จากหลักฐานดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐาน โบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นชั้นวัฒนธรรมของชุมชน โบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในบริเวณภาคกลาง พบหลักฐานการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ดังที่พบหลักฐานสำคัญคือ ลูกปัด อาทิ ลูกปัดแก้วหลายสีทั้งแบบที่เป็นลายทาง และแบบมีตา กระจายอยู่ตามแหล่ง โบราณคดีทวารวดีในยุคแรก ได้แก่ แหล่ง โบราณคดีพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดนครปฐมที่เมืองนครปฐม โบราณ เขตจังหวัดสุพรรณบุรี ที่เมืองโบราณอู่ทอง อำเภออู่ทอง การกระจายตัวของสินค้าประเภทต่างๆ โดยเฉพาะลูกปัดที่เข้ามาในเขตวัฒนธรรมทวารวดี แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายกับอินเดีย (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

จากการสำรวจหลักฐานด้านประติมากรรมเนื่องในศาสนาและร่องรอยของสินค้าในแหล่ง โบราณคดีและเมือง โบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในบริเวณภาคกลางตอนล่างตั้งแต่ภาคตะวันตกถึงภาคตะวันออก แสดงว่ามีการติดต่อค้าขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธจากกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี และส่วนหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตามเมืองท่าหรือศูนย์กลางการค้าสำคัญๆ และที่เมืองท่าดังกล่าวเหล่านี้พระสงฆ์ในพุทธศาสนาได้นำหลักธรรมคำสอนพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในกลุ่มแม่น้ำกฤษณาในช่วงนั้นเข้ามาปลูกฝังให้ประชากรในเขตวัฒนธรรมทวารวดี (ผาสุข อินทราวุธ, 2542: 148-149) ณ บริเวณพื้นที่เมืองโบราณเมืองอู่ทอง เมืองโบราณนครปฐม และเผยแพร่ไปยังดินแดนอื่นๆ ในเขตวัฒนธรรมทวารวดีในประเทศไทย

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับประชากรในเขตวัฒนธรรมทวารวดีเป็นใครหรือมีเชื้อชาติใดนั้น ในปัจจุบันยังเป็นข้อถกเถียงในระดับวิชาการที่มีข้อเสนอที่วางอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ยังไม่ลงตัว อย่างไรก็ตาม จากที่เคยมีการกล่าวอ้างว่าคนที่อยู่ในเขตวัฒนธรรมทวารวดีเป็นกลุ่มคนมอญ ซึ่งนักวิชาการที่เสนอเรื่องนี้ในระยะแรกคือศาสตราจารย์เชเดสต์ กล่าวว่า “จารึกทั้งสองนี้เป็นข้อความเก่าแก่ที่สุดในภาษามอญที่รู้จักกันและสำหรับทางด้านภาษาก็มีความเก่าแก่อย่างน่าสนใจ...จารึกทั้งสองนี้สนับสนุนทฤษฎีที่ตั้งขึ้น เกี่ยวกับเชื้อชาติของประชาชนในประเทศไทยก่อนชนชาติไทยจะลงมาตั้งหลักแหล่ง คือในสมัยที่ชาวจีนเรียก ทวารวดี...ชนชาติมอญ ดูเหมือนจะเป็นผู้แผ่ขยายวัฒนธรรมของอินเดีย อยู่ในภาคกลางของแหลมอินโดจีนอย่างแท้จริง” (ธิดา สาระยา, 2538)

อย่างไรก็ดี ยังมีการถกเถียงอย่างเข้มข้นเรื่อยๆว่า ผู้คนที่อยู่ในบริเวณแห่งนี้มีความหลากหลาย เชื้อชาติ และมีข้อเสนอใหม่่ว่าชุมชนที่ใช้ภาษามอญอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีและปริมณฑลใกล้เคียง มิใช่เป็นเฉพาะกลุ่มเชื้อชาติ หรือเป็นพวกมอญกลุ่มเดียว หากเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอันหลากหลายของเมืองท่าชายฝั่งแห่งพื้นที่วัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งประกอบด้วยชนหลายกลุ่ม นอกจากนี้เหตุผลเชิงประวัติศาสตร์ยังช่วยสนับสนุนที่ว่าผู้คนที่ตั้งแต่มัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคต้นประวัติศาสตร์มีจำนวนน้อย อีกทั้งกระจายกันตามแหล่งทำกินต่างๆ ดังนั้น การจะทำให้คนมารวมตัวอยู่มากก็ต้องอาศัยปัจจัยหลากหลายอย่าง ทั้งด้านการค้า การทำสงคราม ทำให้มีการเคลื่อนย้ายประชากร และมีการสร้างบูรณภาพทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นด้วยการหล่อหลอมผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน และเครื่องมือที่จะทำให้บรรลุผลสำเร็จคือศาสนานั่นเอง

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ได้เข้ามาประดิษฐานอยู่ในบริเวณภาคตะวันตกของประเทศไทยตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 หรือก่อนหน้านั้นและมีอิทธิพลต่อชาวพุทธในรัฐทวารวดีเป็นอย่างมาก ดังได้พบว่ามีคามนิยมในการสร้างสัญลักษณ์สำคัญตามคติความเชื่อของชาวพุทธคือธรรมจักร ในขณะที่เดียวกันก็นิยมสร้างพระพุทธรูปควบคู่กัน ไปรวมทั้งยังนิยมสร้างเจดีย์ มหาเจดีย์ และบุชาเจดีย์อันเป็นคติของนิกายต่างๆ ที่ผสมผสานกันอยู่ในลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ในขณะที่เดียวกันพุทธศาสนานิกายหินยานและมหายานจากศูนย์กลางพุทธศาสนา ทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันตกของอินเดียที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ต่างๆในสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) หลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคติความเชื่อและรูปแบบการสร้างงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาของประชาชนทวารวดี (ผาสุข อินทรารุช, 2542: 155)

เมื่อมีการเผยแผ่เข้ามาของพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดีและเริ่มได้รับการยอมรับเพิ่มมากขึ้น จึงเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ เพิ่มขึ้นจากเดิม โดยนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในอิริยาบถประทับนั่งห้อยพระบาท ซึ่งเป็นทำนองแบบยูโรปรวมทั้งนิยมสร้างภาพพุทธประวัติตอนสำคัญ เป็นต้นว่าตอนเทศนาพระสัทธรรมปุจฉาทิกสุตรบนภูเขาคิชฌกูฏ ตอนตรัสรู้ที่พุทธคยา ตอนแสดงมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสราสวดี เป็นต้น (ผาสุข อินทรารุช, 2542: 148-149) อิทธิพลของพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดีดำเนินเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 14 จึงมีพุทธศาสนานิกายมหายานตันตระที่เจริญอยู่ในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละ (พุทธศตวรรษที่ 14-17) ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อประชาชนในรัฐทวารวดี

กล่าวโดยสรุป รูปแบบความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างอินเดียโบราณกับชุมชนทวารวดีผ่านการศึกษาลูกบิด พบว่า การพบลูกบิดในฐานะของหลักฐานโบราณคดีสามารถช่วยก่อร่างภาพของ

ความสัมพันธ์ถึงที่มาของการก่อเกิดการนับถือพุทธศาสนาขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี กล่าวคือ เมื่อมีพ่อค้าเดินทางมาค้าขาย จึงได้มีการตั้งแหล่งชุมชนขึ้นและมีพระสงฆ์เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนา ซึ่งผลสืบเนื่องจากการค้าลูกปัดและสินค้าอื่นๆ ทำให้ก่อเกิดรูปแบบการนับถือศาสนาที่มีการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานตลอดจนยุคสมัยทวารวดี กล่าวคือ ในยุคเริ่มแรก ได้มีรูปแบบการนับถือพุทธศาสนาจากอิทธิพลลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ซึ่งปรากฏหลักฐานประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาแบบศิลปะอมราวดี ขณะเดียวกันก็ปรากฏประติมากรรมแบบคุปตะ ซึ่งเป็นอิทธิพลส่งผลกระทบต่อรูปแบบศิลปกรรมของทวารวดีมากที่สุด และมีการนับถือระหว่างนิกายหินยานและมหายาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ด้วยลมสินค้าที่นำลูกปัดเป็นสินค้าที่มีความสำคัญมาด้วยนั้น ได้ส่งให้เกิดผลกระทบตามมาที่ทำให้เกิดการปักหลักของพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved